

Kes tahab sundkorras leppida?^{*1}

Osalesin 38. Eesti õigusteadlaste päevadel perelepituse paneelis. Siin on minu peamised mõtted, mida sai paneelis käsitletud.

Minu positsioon kohustusliku perelepituse suhtes on alati olnud kriitiline. Mul on raske mõista, miks on vaja mingit väidetavalt kasulikku ja efektiivset teenust muuta kohustuslikuks. Kui see toimib niigi, siis laseme tal toimida. Seda enam, et kohustuslik perelepitus on naistevastase vägivalla ja perevägivalla ennetamise ja tõkestamise Euroopa Nõukogu konventsiooni (ehk Istanbuli konventsiooni) artikli 48 lõike 1 kohaselt keelatud.

Meie riik on aga valinud teise tee. Alates 1. septembrist 2022 on meil kohustuslik kohtueelne perelepitus ning hooldus- ja suhtlusõiguse asjades saabki kohtusse pöörduda vaid pärast perelepituse läbimist või kui Sotsiaalkindlustusamet on väljastanud selle kohta lepituse edutuse tõendi (TsMS^{*2} § 560¹ lg 1).

Formaaljuriidiliselt ei pea lähisuhtevägivalla ohvrid kohustuslikku lepitust küll kaasa tegema (TsMS § 560¹ lg 2), kuid praktikas see alati nii ei toimi. Seda eelkõige olukordades, kus ohver ei taha vägivallast rääkida, sest tal ei ole selle kohta tõendeid. Vägivallasüüdistused on väga tõsised asjad. Kui neid tõendada ei õnnestu (ja üldiselt ei õnnestu, pealegi ei ole perelepitus tõendamisele suunatud), saab ohver külge sildi, et ta on valetaja. Järelikult on ta ebausaldusväärne. Järelikult tuleb ka tema kõigisse teistesse väidetes suhtuda kriitikaga. Ohver riskib vägivallast rääkimisel sellega, et hooldusõiguse vaidlus lahendatakse tema kahjuks ning ta võib oma lapsest ilma jääda.

Kui ohver aga ei räägi tema vastu toime pandud vägivallast, on perelepitajal (ja hiljem kohtul) väga raske mõista, miks on ohver nii koostöövõimetu. Ka see tõlgendatakse ohvri kahjuks. Perekonnaasjades on koostöö kõige tähtsam. Kui vanem ei suuda teisega koostööd teha, siis on probleem temas, see vaidlus lahendatakse tema kahjuks ning ta võib oma lapsest ilma jääda.

Seetõttu on ohver perelepituses kahvliks, kus ta saab valida kahe halva valiku vahel. Nii või teisiti tuleb tema sellest välja kaotajana, ehkki lepituses ei tohiks justkui kaotajaid olla.

Teiselt poolt tundub mulle jutt perelepituse sõbralikust kõiki arvestavast lahendustele suunatud formaadist elukaage. Vähemalt ei vasta see minu klientide kogemustele, mis on kahetised.

Nende vägivaldsete meeste jaoks, keda ma olen esindanud, on perelepitus sõna otseses mõttes märg unenägu, mida oodatakse, millest fantaseeritakse ja mida nauditakse täie mõnuga. Lähisuhtevägivalla ohvrite jaoks on see aga peaaegu alati traumeeriv kogemus, kust tullakse välja katkisemana kui enne. Klassikaline näide perelepituse retoorikast, mida minu ohvritest kliendid mulle ikka ja jälle edasi annavad, on näiteks järgmine küsimus: „Aga mida te ise olete teinud selleks, et teie suhted head oleksid?“

Mina küsin (siinkohal muidugi retooriliselt) vastu: kuidas näiteks üks vägistamisohver peaks sellele vastama? Mida ta peab tegema selleks, et tal oleks vägistajaga hea suhe? Ja miks ta üldse peab? Või nagu kõlab teine perelepituse kliše: „Mis alternatiiv teil on? Omavahelisi suhteid kohtumäärusega korda ei saa.“

Pärast seda kui me olime kohustuslikku perelepitust ühe aasta jagu katsetanud, avaldas Sotsiaalkindlustusamet selle kohta statistika. Selgus, et kohtu määratud perelepitus on edukas vaid 16% juhtudel.^{*3} Tuleb nentida, et on ebaproportsionaalne kohustada menetlusosalisi kohustuslikku kohtuvälisesse

¹ Artikkel on välja kasvanud 38. õigusteadlaste päevadel Tartus 27. septembril 2024 peetud paneeldiskussioonist „Laste õiguste kaitse: perelepitus kui võluvits?“.

² RT I 2005, 26, 197; RT I, 22.03.2024, 8.

³ Riiklikul perelepitusteenusel on esimese aastaga osalenud 667 perekonda. Sotsiaalkindlustusamet, 05.09.2023. Arvutivõrgus: <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/uudised/riiklikul-perelepitusteenusel-esimese-aastaga-osalenud-667-perekonda>. Artikli kohaselt suunas kohus perelepitusse 143 perekonda, millest 23 jõudsid vanemluskokkuleppeni. See on 16%.

lepitusse, mis on 84% juhtudest ebaefektiivne. Põhimõtteliselt saab siin isegi rääkida põhiseaduslikust probleemist, sest õigus pöörduda kohtusse on põhiseaduse § 15 kohaselt põhiõigus.

Ehkki kohustuslik kohtueelne menetlus ei ole iseenesest keelatud, peab mistahes põhiseadusliku õiguse teostamine olema mõistlik ja efektiivne ning ilma ülemääraste takistusteta. Põhiseaduse kommenteeritud väljaandes⁴ viidatakse Riigikohtu praktikale, mille kohaselt

- kohtupõhiõiguse riivega on tegemist, kui õiguskaitse välistatakse või seda piiratakse või raskendatakse (kaebeõiguse piirangud, kaebe- ja aegumistähtjad, riigilõiv jne), sh kehtestades menetlusosalise jaoks reeglina võrreldes ebasoodsamaid eritingimusi kohtusse pöördumiseks (RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 36);
- seadusandja peab tagama igaihele õigusemõistmise kättesaadavuse „ebamõistlike pingutusteta“ (RKPJKo 10.05.2016, 3-4-1-31-15, p 36; vrd EIKo 11.06.2020, 48345/12 jt, *Kandarakis vs. Kreeka*, p 46).

Lisaks märgitakse samas allikas, et moonutamiskeelu (PS § 11 ls 2) kohaselt ei tohi põhiseaduse § 15 lõike 1 esimese lause kaitsealasse jäävates olukordades muuta õiguskaitset praktiliselt võimatuks või ebamõistlikult keeruliseks. Lisaks, kohtupõhiõigus on reservatsioonita põhiõigus, seda võib kitsendada üksnes teiste põhiseaduslike väärtuste kaitseks (RKPJKm 12.12.2017, 5-17-10, p 57; RKKKo 06.12.2019, 1-17-3615, p 20).⁵

Ehkki legitiimseks väärtuseks peetakse ka menetlusökonomiat, ei ole see lepitusmenetlusse kohustamisega kuidagi saavutatav. Nagu öeldud, on lepitusmenetlus 84% juhtudest ebaefektiivne. Seega minigiti menetlusökonomiat lepitusse kohustamisega ei saavutata. Küll aga pikendatakse menetlusaega ning koormatakse mitte ainult menetlusosalisi, vaid riigi ressursse. Sellega muudetakse kohtusse pöördumine lapsega suhtlemise korraldamise asjades poolte jaoks ebamõistlikult keeruliseks ning riigi jaoks ebamõistlikult kalliks.

On täiesti võimalik, et vabatahtliku lepituse puhul, kus pooled on väga motiveeritud, on see protsent vastupidine, aga kohtumenetlustega seoses on see protsent üsna kurb. Ühegi teise vaidluse või nõude tarbeks ei ole kohustuslikku lepitusmenetlust ette nähtud.

Sealjuures võib oletada, et lepitusmenetlus võiks olla edukas hoopis enamiku teiste tsiviilõiguslike nõuete puhul, kus ei ole nii põhimõttelisi vaidlusi ja nii elumääravaid tagajärgi kui laste hooldusõiguse või suhtluskorra puhul. Tõenäoliselt oleks oluliselt lihtsam ja tulemuslikum lepitada lepingurikkumist lahendavaid äripartnereid kui hooldusõiguse üle vaidlevaid endisi abikaasasid või elukaaslasi. Ometigi on kohustuslik lepitusmenetlus ette nähtud vaid neile asjadele, mille puhul – nagu Sotsiaalkindlusameti praktika tänaseks selgelt näitab – see olemuslikult ei sobi.

Kohtumenetlus on muidugi samuti oma probleemidega, kuid kohustuslik perelepitus ei lahenda neist mitte ühtegi.

Autorist: Tambet Laasik on vandeadvokaat ja advokaadibüroo Kõrgesaar & Laasik partner.

⁴ Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 5., parand. ja täiend. vlj. Ü. Madise jt (toim.). Iuridicum 2020, § 15 komm. (I. Pilving). Arvutivõrgus: https://pohiseadus.ee/sisu/3486/paragrahv_15.

⁵ Samas.